

*Sanayi Devrimi'nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik***Disability in the Western World from Industrial
Revolution to the 21st Century****Başak Işıl ÇETİN**Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri BölümüMayıs 2017, Cilt 7, Sayı 1, Sayfa 91-121
May 2017, Volume 7, Number 1, Page 91-121

P-ISSN: 2146 - 4839

E-ISSN: 2148-483X

2017/1

www.sgd.sgk.gov.tre-posta: sgd@sgk.gov.tr

Yazılar yayınlanmak üzere kabul edildiği takdirde, SGD elektronik ortamda tam metin olarak yayımlamak da dahil olmak üzere, tüm yayın haklarına sahip olacaktır. Yayınlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve tablolardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

If the manuscripts are accepted to be published, the SGD has the possession of right of publication and the copyright of the manuscripts, included publishing the whole text in the digital area. Articles published in the journal represent solely the views of the authors.

Some parts of the articles and the tables can be cited by showing the source.

Sanayi Devrimi'nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik

Disability in the Western World from Industrial Revolution to the 21st Century

Başak Işıl ÇETİN*

ÖZ

Antik Çağ ve Orta Çağ'da Batı dünyasında engellilere yönelik olumsuz zihniyet ve uygulamalar kısmen Sanayi Devrimi'nden sonraki süreçte de devam etmiştir. Sanayi Devrimi'nin getirdiği dramatik şartlar ve savaşlar engellilerin yaşam koşullarını zorlaştırmıştır. Engelliliğin sosyal ve siyasi bir konu haline gelmesi, engellilerin yasal hak sahibi olmaları ve korunmalarına yönelik köklü değişimler ise ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın amacı Sanayi Devrimi'nden 21. yüzyıla kadar Batı tarihinde engelliliğe ve engellilik türlerine yönelik gerçekleşen gelişmeleri sistematik bir biçimde ele alarak, uluslararası kuruluşlar, öz örgütlenme ve toplumsal hareketler bağlamında değerlendirmektir. Çalışmadan çıkarılan temel sonuç; geleneksel, tıbbi ve sosyal boyutlarıyla tasavvur edilen engelliliğin sosyal boyut içerisinde ele alınması ile birlikte engelliliğe yönelik olumsuz tutum ve uygulamaların da dönüşmeye başladığı yönündedir. Bu süreçte, insan haklarına ve ayrımcılıkla mücadeleyle yönelik faaliyetler ile toplumsal farkındalık ve engelli aktivizmi, engellileri kuşatıcı gelişmeleri destekleyen unsurlar olmuşlardır.

Anahtar Sözcükler: Sosyal politika, batı dünyası, sanayi devrimi, engelliler tarihi, kurumlar

ABSTRACT

The negative mentality and executions during the Ancient times and Middle Ages in the Western world have partially continued even after the Industrial Revolution. The dramatic circumstances of Industrial Revolution and wars complicated the living conditions of disabled people. The fundamental changes in terms of regarding disability as a social and political issue, and protection of legal rights of disabled people has only realized in the second half of the 20th century. The aim of this study is to analyze the developments intended for disability and types of disability systematically from Industrial Revolution to the 21st Century in the Western world and to evaluate these developments in the context of international institutions, self-organization and social movements. The fundamental conclusion of this study is about the transformations of the negative mentalities and executions intended for disability subject which conceived as traditional, medical and social aspects. So the transformations have realized by handling disability subject in terms of social aspect. During the progression, social awareness, disability activism and the activities intended for the human rights and struggle against discrimination have supported the developments which surround disabled people.

Keywords: Social policy, western world, industrial revolution, disability history, institutions

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü,
cetinbi@istanbul.edu.tr

GİRİŞ

Sosyal sistemin ayrılmaz bir parçası olan engelli bireyler, tarih boyunca muhtelif coğrafyalarda muhtelif sosyal tepkilerle karşılaşmışlardır. Ancak konuya algı, tutum ve uygulamalardan ziyade hak temelinde yaklaşıldığında, Batı tarihinde engelli haklarının gelişiminin vatandaşlık haklarının (Atasü-Topcuoğlu, 2014: 131) ve insan haklarının gelişimi ile yakın bir seyir izlediği görülmektedir.

Barton'un yaptığı araştırmalarda, engelli bireylerin tarihsel süreç içerisinde üç temel tepki, bir diğer ifade ile etiketleme süreci yaşadıkları belirtilmiştir. Bunlardan ilki, toplumu ve sistemi koruyucu anlamlarla yüklü olup, engelli bireyler toplum tarafından “*tehdit edici*” olarak etiketlenmiştir. Bu durum, kurumsal bazı tedbirlerin alınmasını beraberinde getirmiştir. İkincisi, engelli bireylerin bir “*yük*” olarak etiketlenmesidir ve mümkün olduğu kadar toplumun engellilerden ayıklanması yönünde tedbirleri beraberinde getirmiştir. Üçüncüsü ise, engelli bireylerin “*aciz*” olarak etiketlenmesidir. Bu düşünce, engellilere yönelik korumacı-acınası düşünceleri beraberinde getirmiştir (Kolat, 2009: 28).

Engellilik konusunun ön plana çıkması ise, temelde üç ana başlık ile kendisini göstermiştir. Bunlardan ilki, politika düşüncesinde meydana gelen önemli kaymadır. Engelliliği açıklayan geleneksel (ahlaki - dini) ve siyasi yaklaşımlardan sonra gelen tıbbi (medikal) modelde kişiye özel bir kusur olarak görülen engellilik hali, sosyal modelde toplumdaki kusurların bir sonucu olarak ortaya çıkan bir ayrımcılık biçimi olarak görülmeye başlanmıştır. İkinci olarak, düşünsel zemindeki politika değişikliğine paralel olarak, bakım ve finansal yardım politikalarından insan hakları ve sosyal eşitliğin önündeki engellerin kaldırılmasına dönük politikalara doğru yaşanan geçiştir. Üçüncü olarak ise, ilk iki değişime temel teşkil edecek şekilde, engellilerin arasında oluşan öz örgütlenme biçimidir. Böylelikle, hak talepleri kanallarında daha fazla temsiliyet ve refah üretiminde daha fazla katılım olanağı sağlanmıştır (Pristley, 2011: 521-522).

İnsanlık tarihinin geniş bir kısmında engellilere yasal haklar sağlanması fikri düşünülmemiştir. Antik Çağ'dan yakın geçmişimize kadar Batı dünyasında engellilik, ilahi bir gazabın emaresi olarak görülmüş, tabiatüstü varlıklar ile ilişkilendirilmiş; zihniyet, engellileri yok saymak ve hatta yok etmekten; engelliler üzerinden gerçekleştirilebilecek iktisadi bir fırsatçılığa, bir sömürüye kadar uzanmıştır. Batı dünyasında engellilerin toplumla birlikte

ve toplum içerisinde kapsanması konusunun dikkatleri üzerine çekmesi oldukça geç gerçekleşmiştir.

Nitekim esasen tüm toplumlar için geçerli olan yetimlerin, yoksulların, görme engellilerin, fiziksel veya zihinsel engeli bireylerin ve hastaların gereksinimlerini karşılama sorumluluğu, Sanayi Devrimi öncesinde büyük ölçüde aileler, komşular ve Kilise tarafından karşılanmıştır (Zastrow, 2013: 49-50). 18. yüzyıldan önce, engelli bireylerin toplumla etkileşimine genellikle sadece nezaret altında izin verilmiştir (Jaeger & Bowman, 2005: 29).

Sanayi Devrimi ile birlikte meydana gelen dramatik şartlar, sanayi mantığı tarafından desteklenen fabrika sistemi ve bakımevleri engellilerin hayatını son derece zorlaştırmıştır. Engellilere yönelik devlet desteği, bir süre engellilerin çalışma yaşamına dâhil edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Her ne kadar 19. yüzyıl sonlarında engellilerin eğitim, bakım ve tedavi faaliyetleri ile ilgilenilmeye başlanmış olsa da, sosyal Darwinizm düşüncesi ve Nazi Almanyasındaki uygulamalar sonucu Orta Çağ zihniyeti yeniden su yüzüne çıkmıştır. Savaşlar sebebiyle meydana gelen engellilik ve yine aynı sebeple işgücüne duyulan ihtiyaç, engellilerin yaşamını etkileyen önemli konular olmuştur. Dünya Savaşları sonucu Batı coğrafyasında gerek Avrupa ülkelerinde gerek Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) engelli sayısının artışı konuya yönelik ilgiyi arttırmıştır. Engelliliğin sosyal ve siyasi bir konu haline gelmesi, engellilerin yasal hak sahibi olmaları ve korunmalarına yönelik köklü değişimler ise ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir.

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı; Sanayi Devrimi'nden 21. yüzyıla kadar geçen süreçte Batı tarihinde engelliliğe ve engellilik türlerine yönelik gerçekleşen bireysel, toplumsal ve kurumsal yaklaşım ve gelişmeleri sistematik bir biçimde inceleyerek öz örgütlenme, toplumsal farkındalık ve engelli hakları aktivizminin engellilere yönelik gelişmelerdeki etkisini ele almaktır. Böylelikle “tecrit”, “yük” ve “acizlik” ekseninde ele alınan engellilik konusunda “biz” anlayışının gelişmesine kadar geçen süreç izlenmiş olacaktır.

Bu amaçla öncelikle, engelliliğe yönelik yaklaşımlar ile bu yaklaşımların ardındaki felsefi zemine ve bilim anlayışına çalışma sınırlarının elverdiği ölçüde yer verilecektir. Daha sonra Batı dünyasında engellilik konusu, Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar, diğer bir ifade ile 18. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar geçen süreç içerisinde hem engellilere yönelik algı, tutum ve

uygulamalar hem de engelliler için yapılan çalışmalar ve kurulan kurumlar ekseninde, yaygın engellilik türlerine göre ele alınacak ve engelliliğe yönelik gelişme ve faaliyetler aktarılacaktır. Söz konusu gelişme ve faaliyetler, Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği'ndeki (AB) engellilik konusuna yönelik gelişmelerle birlikte ele alınacaktır. Engelli haklarının gelişiminde engelli aktivizminin ve sivil toplumun farkındalığı bağlamında kamuoyunun payını ve önemini değerlendirmek amacıyla; konum olarak Batı coğrafyasında yer alan, engelli aktivizminin yükseldiği ve Batı kültürünü yansıtan ABD'deki engelliliğe yönelik faaliyetler, 20. yüzyıl modern engelli hareketleri ve sosyal politikadaki dönüşüm konularına da yer verilecektir.

I- ENGELLİLİĞE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Batı dünyasında engelliliğe yönelik, engelliliğin doğüstü güçlerle ilişkilendirildiği “geleneksel” (ahlaki, dini) ve siyasi temel üzerinde geliştirilen yaklaşımların yanı sıra, insan ve vatandaşlık hakları bakımından engelliliğin dünyevi nedenlerle ilişkilendirildiği “tıbbi” (medikal) ve engelliliğin toplumsal nedenlerle ilişkilendirildiği “sosyal” yaklaşımlar olmak üzere iki önemli model daha bulunmaktadır (Gökmen, 2007: 1094). Literatürdeki kuramsal tartışmalar özellikle bu iki model ve bu iki modelden daha ileri olduğu öngörülen ve “insan hakları modeli” olarak da ifade edilen model üzerinden gerçekleşmektedir.

Newton mekaniği ile Kartezyen felsefesine dayanan ve insanı çevresinden bağımsız bir makine olarak gören klasik bilim anlayışı, tıbbi modelin benimsenmesinde etkili olmuş, engelli birey, çevresinden bağımsız olarak düşünülerek, engellilik hali patolojik bir duruma indirgenmiştir (Meşe, 2014: 80). 1800'lü yılların ortalarında ve tıbbi gelişmelerle birlikte ortaya çıkan tıbbi model, engelliliği biyolojik bir engel ile tanımlamaktadır. Bu modelde, yetersiz ve yoksun olan engelli bireyin yetersizlik durumuyla ancak bakım ve tedavi ile baş edilebileceği düşünülmektedir. Engelli bireyin kendi karar ve sorumluluklarından arındırılarak vatandaşlığının sadece doktor, terapist, danışman veya öğretmen gibi profesyonellerin belirlediği hak ve olanaklar ile sınırlandırılması, engelli bireyin tedavi, rehabilitasyon, özel eğitim, danışmanlık veya terapiden öteye gidememesine sebep olmaktadır. Bu modelde yeteneklerinin sınırlı olduğuna inanılan engelliler, aşırı kollayıcı tutumlara hedef olarak bir çeşit paternalizm (vesayetçilik) durumunun öznesi konumuna gelmişlerdir (Gökmen, 2007: 1094).

Tıbbi modelin engelliler ve engelli örgütleri tarafından çeşitli protestolarla eleştirilmeye başlanması 1970'li ve 1980'li yıllarda mümkün olabilmektedir. Engelli Hakları Hareketi'nin (Disability Rights Movement) çözüm değil sorunun bir parçası olarak gördüğü tıbbi model üzerindeki tartışma ve kuşku zamanla başka bir modelin doğuşuna ortam hazırlamıştır (Gökmen, 2007: 1095). Diğer yandan klasik bilim anlayışının Kuantum ve Kaos teorileri ile paradigma değişimine zorlanması, insanı sosyal yönüyle de içeren bağlamı bakımından engelliliğin sosyal modeline zihinsel kaynaklık etmiştir (Meşe, 2014: 80). Engellilik literatüründe sosyal model olarak adlandırılan, öncülüğünü Vic Finkelstein, Colin Barnes ve Mike Oliver'in çektiği bu yeni model, sorunun engelli bireyin fonksiyon kaybına indirgenerek değil, toplum eksenli ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Yetersizliğin varlığının reddedilmediği bu modelde, bu yetersizliğin bir sorun olarak yaşanmasının kaynağı engelli bireyde değil gerekli hizmetleri sunmaması ve engellilerin ihtiyaçlarını dikkate almaması bağlamında toplumdaki aranmaktadır. Bu modelde engellilik, politik olarak bir insan hakları sorunu olarak görülen, sosyal değişim gerektiren düşünsel, ideolojik ve politik bir konu olarak ele alınmaktadır (Gökmen, 2007: 1095).

Günümüz akademik ve siyasi tartışmalarında, 21. yüzyıla birlikte sosyal modelin de ötesinde bir anlayışa geçilmesi konusu tartışılmaktadır. Engellilik için mevcut olandan daha yeterli ve tıbbi model ile sosyal modeli meceden bir sosyal teori oluşturulmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu model, kimi kaynaklarda biyofizikososyal model olarak adlandırılmaktadır (Meşe, 2014: 87). Engellilik politikalarının günümüzde devletler ve uluslararası kuruluşlar tarafından insan hakları ekseninde gerçekleştirilmesi sosyal model sonrasındaki modelin, insan hakları modeli olarak adlandırılmasına da sebep olmuştur (Berkün, 2013: 26). Sosyal modelin tamamlayıcısı olarak görülen bu yeni arayışta, sosyal modelin politik bir hareket olarak son derece uygun ancak sosyal bir teori olarak yetersiz bir zemin olarak görülmesi yatmaktadır. Engelliliğin tıbbi modelde farklılık, sosyal modelde bütünleşme eksenli olarak ele alındığı düşünüldüğünde, yeni modelin geri bildirimlerini önümüzdeki süreç gösterecek olup, esasen öz olarak "kişinin kendisi için istediğini engelliler için de istemesi" ve bunun gerçekleştirilmesi yönünde yaşanacak her türlü gelişim son derece kıymetlidir.

Bu bağlamda Sanayi Devrimi'ne kadar olan süreç ve bu süreçte engellilere yönelik gelişmeler geleneksel ahlaki model çerçevesinde değerlendirilmelidir. Sanayi Devrimi ile birlikte devrimin kapitalist veçhesine de uygun olarak tıbbi model baskın olmaya başlamıştır. Ancak

farklı modellerin Batı dünyasındaki yansıması ile modeller arasındaki anlayış ve uygulama farkını keskin çizgilerle ayırmak her zaman mümkün değildir. Zira tıbbi modelin benimsendiği süreçte dahi geleneksel modelde karşılığını bulan ve engellilerin yok edilmesi ile toplumdaki tecrit edilmesine yol açan uygulamalar gerçekleşmiştir. 1970'li yıllar ve Engelli Hakları Hareketi akabindeki süreç ve buna bağlı değişimler ise sosyal model çerçevesinde değerlendirilmelidir. Ancak 2000'li yıllarla birlikte sosyal bir teori oluşturması bakımından insan haklarını vurgulayan yeni bir model gündeme gelmiştir.

II- DÖNEMSEL OLARAK ENGELLİLİĞE YÖNELİK ALGI, TUTUM VE UYGULAMALAR

Engellileri, onların toplumdaki rollerini ve öz kültürel niteliklerini konu alan tarih yazımının geniş bir kısmını gizli tarih olarak düşünmek yanlış olmayacaktır. İnsan yazımı olan tarihte engellilik, uzun bir müddet sorgulanacak ve keşfedilecek kültürel bir yapı olarak değil, bilakis, sadece kişisel bir felaket olarak ya da hüznü ve aşağı bir durum, bir yaftalama olarak ele alınmıştır (Jaeger & Bowman, 2005: 9). Bu bağlamda insan yazımı olan engellilik tarihinin dar anlamda Batı'da Sanayi Devrimi'nin meydana geldiği coğrafyada, geniş anlamda Batı kültürü içinde; Avrupa ve ABD eksenli ve dönemsel olarak ele alınması konuyu kavramak bakımından günümüze ışık tutacaktır.

A- Sanayi Devrimi Süreci

Olumsuz çalışma ve yaşam koşullarının zemini olan Sanayi Devrimi sürecinde yeni birtakım zorluklar, beraberinde engellilerin kategorileştirilmesini getirmiş ve çok sayıda insan dramatik şartlarda yaşamaya zorlanmıştır (Özgökçeler & Alper, 2010: 36). Pek çok engelli bireyin uyum sağlayabildiği daha yavaş, daha kendiliğinden ve daha esnek metotlarla gerçekleştirilen bir çalışma biçiminden; hızı, disiplinli ve zaman alıcı üretim normları bakımından fabrika çalışma koşullarına geçilmesi engellileri son derece olumsuz yönde etkilemiştir (Roulstone & Prideaux, 2012: 5). Bu dönemde üretime katkı yapabilecek olmalarına rağmen engelliler, emek piyasasından dışlanarak marjinalleştirilmiştir (Özgökçeler & Alper, 2010: 36).

Nüfusun engelliler ve engelli olmayanlar şeklinde sistematik olarak ayrıştırılmasının yanı sıra, kurumsal anlamda 18. yüzyılın yeni bakımevleri karakteristik özelliklerini fabrika sisteminden almaya başlamıştır. İronik

olarak, sağlam bir şekilde ayrışmasına rağmen, mekânsal ve iktisadi olarak her sistem sinyallerini yekdiğerinden almıştır. Foucault ve ondan sonraki radikal engellilik yazarları (Finkelstein, Ryan ve Thomas) disiplinli ve gözetimci fabrika sistemi ile yeni geniş bakımevleri ve tımarhaneler arasındaki bağlantıyı kurmuşlardır. Nitekim hem fabrika sistemi hem de yeni dönemin bakımevleri; endüstriyel verimliliğin yeni bilimine gölge düşürebilecek tutarsız alışkanlıklarda azalmayı vurgulayan sanayi mantığı tarafından desteklenmiştir (Roulstone & Prideaux, 2012: 5).

B- Sanayi Devrimi ile I. Dünya Savaşı Arasındaki Dönem

Sanayi Devriminden sonraki süreçte 19. yüzyıla kadar, engelliler ve yoksullar, Avrupa'nın farklı ülkelerinde çeşitli yasalarla koruma altına alınarak, tedavi ve bakımları devlet tarafından karşılanmaya başlanmıştır. Ancak kapitalizmin gelişimi, engelli ve yoksul bireylerin işçi olarak algılanmaya başlanılmasına sebep olmuş; devlet desteği, engelli ve yoksul bireylerin çalışma yaşamına dâhil edilmesi şeklinde sürdürülmüştür. Tıpkı diğer işçiler gibi oldukça kötü ve zor şartlar altında çalıştırılmaya başlanan engelli ve yoksullar, el emeğine dayanan ve basit üretim işlerinde kullanılmıştır (Çarkçı, 2011: 18).

Avrupa ülkeleri, özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru bir devlet sorumluluğu olarak engellilerin eğitimi ile ilgilenmeye başlamışlardır (Demirci-Akyol, 2013: 35). Yine aynı şekilde, Avrupa'da engellilere ödenen maaşların kurumsallaştırılması da 19. yüzyıl ortalarında gerçekleşmiştir (Demirci-Akyol, 2013: 39). Ancak, Batı'da 19. yüzyıl sonlarında sosyal Darwinizm'in yaygınlaşması; engellilere yönelik bakım, tedavi ve eğitim kurumlarını olumsuz etkilemiştir. Sosyal Darwinizm'e göre, zayıf olan bireyler doğal ayıklanma (seleksiyon) yaşamaktadır (Köse, 2014: 88). Darwin, fikirlerine yönelik ipucunu Malthus'un nüfus üzerine kaleme aldığı denemesinden elde ettiğini kabul eder. Dönemin son derece karamsar bir teorisi olan Malthus'un nüfus teorisine göre, nüfus artışı, besin kaynakları üzerinde bir baskı uygulayacak ve açlık tehdidi meydana gelecektir. En elverişli, becerikli, çalışkan ve zeki olan bireylerin ayakta kalacağını iddia eden Malthus'un bu fikri Darwin tarafından biyolojik dünyaya uygulanmıştır (Whitfield, 2008: 268).

Aynı süreçte, fiziksel ve ruhsal bozukluklar ile suç, işsizlik ve diğer sosyal kötülükler arasında genetik ilgiler olduğu yönünde birtakım mitler oluşturulmuştur. Üstün ırkın ıslah edilmesi ve sterilizasyonu ayrımcılığı zirveye ulaştırmıştır. İngilizler, kusurlu üremenin engellenmesi hususunda

yarışa girişmişlerdir. Engellilerin üstün ırkın çıkmasına mani olduğunu düşünenler, engellilerin yaşam süresi bakımından ayrımcılığa tabi tutulması için 1896 yılında bir baskı grubu olarak Bakım ve Kontrol Ulusal Birliği'ni kurmuşlardır (Köse, 2014: 88).

C- Dünya Savaşları Sonrasındaki Dönem

Engellilik olgusunun uluslararası bir gündem haline gelmesi; Dünya Savaşları sonrasında engelli nüfusunun belirgin şekilde artmasıyla gerçekleşmiştir (Akçalı, 2015: 18). Sanayileşmenin yükselişi, 20. yüzyıl başlarında engellilik hakkında toplumsal bir farkındalık oluşmasına hizmet etmiştir. Endüstriyel kazalar ya da mesleki riskler, fiziksel engelliliği yükselen bir sosyal kaygı haline getirmiştir. 1900'lerin başlarında ABD'de çalışan nüfusun beş yüz binden fazla üyesi, çalışmalarının bir sonucu olarak fiziksel engelli olmuşlardır ve her yıl on dört binden fazla kişi bu sayıya eklenmektedir. Bu süreçte, gelişen sendikacılık hareketleri ve çalışan haklarını savunan gruplar engellilere yönelik tazminatlar için baskı grubu oluşturmuşlardır. 1920 yılında ABD'de hemen hemen her eyalet tazminat düzenlemeleri oluşturmuştur.

I. Dünya Savaşı, fiziksel engelliliğe dikkatleri çekerken, yüz yirmi üç binden fazla Amerikalı ülkesine fiziksel bir engellilik ile dönmüşlerdir. Avrupa'da engellilerin sayısı ise çok daha fazladır. Örneğin Almanya'nın, savaş bitiminden on yıl sonra maaş verdiği savaş gazilerinin sayısı yedi yüz elli binden fazladır (Jaeger & Bowman, 2005: 38). I. Dünya Savaşı sonrasında ABD, gazilerine rehabilitasyon imkanı sunmuştur. Bu şekilde, devletin de yardımıyla birçok teknolojik yeniliklere imza atılmış, engellilerin özgüven ve özyeterlik duygularına katkıda bulunulmuştur (Akçalı, 2015: 18). Savaşta gençlerin cepheye sürülmesi ve işgücü kaybı neticesinde cephe gerisinde üretimin devam etmesi için gerekli işgücü; yaşlı ve kadın nüfusun yanı sıra engelli nüfus ile karşılanmıştır. Bu durum, engellilerin istihdamı konusunda önemli gelişmelerin önünü açmıştır. Savaşın muhataplarının çoğunlukla gelişmiş ülkeler olması engelliliği daha görünür kılmıştır (Gökmen, 2007: 1093).

Mevcut engelli nüfusa yenilerinin eklendiği II. Dünya Savaşı'nın akabinde "entegrasyon" ve "normalleştirme" kavramlarının yükselişiyle birlikte yeni bir fikir doğmuş; neticede savaştan çıkmış ülkelerde meydana gelen işgücü açığının engelli bireylerle karşılanması yoluna gidilmiştir. Engellilerin yeteneklerinin farkına varılmasıyla birlikte; rehabilitasyon önem kazanmıştır (Çarkçı, 2011: 30). Mesleki rehabilitasyon ve teknik eğitimin gerekliliği ise,

engelli bireylerin çalışabildikleri iş kollarının tespitiyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca, II. Dünya Savaşı gazilerinin rehabilitasyon ötesi uzun süreli refah için baskı yapmaları, engelli haklarının gerekliliğine dair ilerleme kaydedilmesine sebep olmuştur (Akçalı, 2015: 19).

Dönemin bir başka önemli olayı Nazi Soykırımı olmuştur. Almanya'da Nazi Hükümeti tarafından 1930 ve 1940'lı yıllarda "faydasız yiyiciler" (useless eaters) olarak tanımlanan engellilere ve birçok etnik gruba karşı soykırım uygulanmış (Heyer, 2015: 90), çıkarılan muhtelif yasalarla engellileri toplum hayatından dışlayıcı politikalar izlenmiştir (Çarkçı, 2011: 22). Örneğin Hitler dönemi Almanyasındaki 1933 tarihinde çıkan bir yasaya göre, zihinsel veya fiziksel engellilerin bu durumlarını genetik olarak doğacak çocuklarına aktarmamaları için çocuk sahibi olmaları yasaklanmıştır. Böylelikle; manikdepresif, şizofren, epilepsi, genetik görme engelliler, işitme engelliler, alkolikler ve doğuştan engelliler kontrol altına alınmıştır. Yasa gereği bazı meslek mensuplarına (özellikle diş doktorlarına, hemşirelere, masörlere, ebelere ve doktorlara) tespit ettikleri vakaları devlete bildirme mecburiyeti getirilmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında ise; farklı etnik gruplara ait bireylerin yanı sıra, milyonlarca yaşlı ve engelli insan, Alman ırkına mensup olanlar dahi (takriben iki yüz yetmiş bin Alman ve Avusturyalı) öldürülmüştür (Çarkçı, 2011: 23; Kökkaya, 2006: 17). Hitler'in sağlıklı nesil oluşturma hayaline uymayan engelli bireyler, temerküz kamplarında hekimler tarafından kobay olarak kullanıldıktan sonra Orta Çağ'da olduğu gibi daha az maliyetli olması sebebiyle topluca fırınlarda yakılmışlardır (Kolat, 2009: 30). Almanya'da Naziler'in ilk olarak engellileri katlettiği yıllarda diğer Batı ülkelerinde de engellilere karşı insan onuruna yakışmayacak uygulamalara imza atılmakta olması; katledilen engellilere yönelik sorulacak bir hesap olmayacağı gerçeğini beraberinde getirmiştir (Çarkçı, 2011: 65). Diğer yandan kitle ötenazi politikalarından sonra; İngiltere, Avrupa ülkeleri ve ABD gibi müreffeh ülkelerin politikalarında daha yumuşak bir yaklaşımın söz konusu olduğu da belirtilmektedir. Bu yaklaşımın; devlet, gönüllü birimler ve gittikçe sayısı artan profesyonel yardımseverler tarafından sağlanan hizmetlerde geleneksel engellilik algılanmasındaki açığı takviye eden toplum temelli bir yayılmaya yol açtığı söylenmektedir (Barnes, 2012: 13).

18. ve 19. yüzyıllarda muhtelif yardım kuruluşlarının bağışlarıyla ve bireysel bağışlarla rehabilitasyon merkezi, okul ve kütüphane gibi eğitim ve kültür alanlarında bazı faaliyetlerde bulunulduğu görülse de; 1950'li yıllara kadar engelli bireyler yasal bir hak sahibi olmamış ve korumaya alınmamışlardır. ABD'de gerçekleştirilen İnsan Hakları Hareketine dek,

engelli bireyler topluma katkıda bulunamayan ve uyum sağlamayan, trajik ve acınası varlıklar olarak görülmüştür. İradesiz ve anormal olarak görülen birçok engelli toplumdan uzaklaştırılmak amacıyla karantinaya alınarak tüm hayatlarını orada harcayacakları bir enstitüye yatırılmıştır (Akçalı, 2015: 18).

Hakkaniyetli bir sosyal korumaya kavuşamayan engelliler, ne yazık ki 20. yüzyılın sonlarına kadar, çoğunlukla istenmeyen ve durumları ile alakasız bir şekilde, tecrit edici bir sınıflandırmaya maruz kalmışlardır. Örneğin, 20. yüzyılın başlarında Batı dünyasında engelli çocuklarını normalden farklı olan insan ya da hayvanların sergilendiği “freak shows” olarak adlandırılan gösterilere veya sirkelere satan ebeveynlere rastlanmıştır (Jaeger & Bowman, 2005: 39).

1950’li yıllarda toplumlarda demokrasi ve insan hakları konusundaki görüşlere ve uygulamalara önem atfedilmeye başlanmasıyla birlikte (Çarkçı, 2011: 30), engellilik olgusu da uluslararası alanda daha yoğun bir biçimde tartışılabilir bir sorun haline gelmiştir (Özgökçeler & Alper, 2010: 36). Gelişmiş ülkelerde, engelli bireylerin topluma uyumlarının sağlanması amacıyla, engellilerin toplumda diğer insanlarla eşit haklara sahip oldukları ve temel haklardan yararlanmaları gerektiği konusunda çeşitli tedbirler alınmıştır (Çarkçı, 2011: 30).

İngiltere ve ABD gibi bazı gelişmiş ülkelerde 1960’ların sonlarına doğru engellilere yönelik kurulan örgütler, “engelliliği” yeniden tanımlama eğilimine girmişlerdir. Bu yıllara kadar tıbbi bir yaklaşımla ele alınan engellilik, bu yıllardan sonra toplumsal yanı vurgulanarak ele alınmaya başlanmıştır. Yeni yaklaşım sosyal model olarak adlandırılmış ve ABD, Fransa, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerin ve uluslararası kuruluşların (özellikle BM ve bağlı örgütlerinin) engellilere ilişkin politikalarına da yansımıştır (Çarkçı, 2011: 31).

Engellilere yönelik algı, tutum ve uygulamaları dönüştürücü etkisi olan akademik unsur ise, engellilik çalışmalarıdır. Engellilik çalışmaları, engelliliğin fonksiyonelliği bakımından mantıksal temele dayalı olarak ortaya çıkmış (Linton, 1998: 2), Engelli Hakları Hareketi ile engellilerin rollerinde ve kamu politikalarında çarpıcı bir değişim yaşanmıştır (Kimberlin, 2009: 26). Engelli Hakları Hareketi sonrasında gerçekleşen akademik keşif ve girişimler, engelliliği sosyal, politik ve kültürel bir hadise olarak algılayan yeni bir paradigma ile sonuçlanmıştır. Engelliliğin tıbbi boyutuyla ele alınışından ziyade, engelliliğin öncelikli boyutları olarak

sosyal ve siyasal önemini vurgulayarak yeni bir çerçeve çizmek kuşkusuz modern sosyal politika açısından önemli bir adım olmuştur. Ancak, ne var ki 1990'lı yılların sonlarında yapılmış olan engellilerle ilgili akademik çalışmaların kent kültürü içinde yaşayan engellilerin yaşamlarından bile daha marjinal olduğu yönünde eleştiriler de bulunmaktadır (Linton, 1998: 2-3).

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, 18. yüzyıldan günümüze Batı dünyasında engellilik türlerine göre engelliler yararına gerçekleştirilen belli başlı gelişme ve faaliyetler aktarılmaya çalışılacaktır.

III- YAYGIN ENGELLİLİK TÜRLERİ BAĞLAMINDA GELİŞMELER

Bu çalışma kapsamında 18. yüzyıldan günümüze kadar uzanan süreçte zihinsel, fiziksel engelliler ile görme, işitme ve konuşma engellilere yönelik olarak Batı dünyasında gerçekleştirilen faaliyetler özetlenmeye çalışılacaktır. Kapsamının geniş olması bakımından geçmişi çok eskiye dayanmayan ve nispeten günümüze yakın tarihlerde ortaya çıkmış ve engellilik ekseninde ele alınabilecek otizm, şizofreni, demans vb. birtakım hastalıklar çalışmanın çerçevesi içine alınmamıştır. Yine konu kapsamının geniş olması dolayısıyla yaygın engellilik türlerine yönelik gelişmeler en temel olanları ile sınırlı tutulmuştur. Bunlar genel itibariyle; konuyla ilgili yazılan kitaplar, tasarlanan yardımcı araçlar, özel eğitim ve bakım kurum ve faaliyetleri, kütüphanecilik, tedavi ve rehabilitasyon merkezleri, ulaşılabilirlik ve engellilerin izole olmadan topluma katılımını sağlayıcı faaliyetlerdir.

A- Fiziksel Engellilere Yönelik Gelişmeler

Fiziksel engellilik; hastalıklar, kazalar, sinir sisteminin zedelenmesi veya genetik problemler nedeniyle; kas, iskelet veya eklemlerin işlevlerini yerine getirememesine bağlı hareket ile ilgili yetersizlikler olarak tanımlanmaktadır. Uzuvlarda ve omurgalarda şekil bozukluğu, hareket kısıtlılığı, kısalık, eksiklik, fazlalık, yokluk, kas güçsüzlüğü, kemik hastalığı olanlar ile felçliler, spastikler, spira bifida ve serebral palsi hastaları olanların fiziksel engelli grubuna girdikleri bilinmektedir (Çarkçı, 2011: 11).

Pek çok nedene bağlı olabilen fiziksel engelliliğin en önemli toplumsal ve siyasal sebeplerinden biri savaşlardır. 4000 yıllık dünya tarihinin yaklaşık iki yüz küsur yılının savaşsız geçtiği düşünüldüğünde fiziksel engellilik ve fiziksel engellilere yönelik oluşturulacak girişim ve kurumların ne kadar

önemli olduğu anlaşılacaktır. Örneğin İngiliz İmparatorluğu 1695 yılında deniz askerleri için Greenwich Askeri Bakımevi'ni hizmete açmıştır. Prusya, Belçika ve Rusya'da da harp malûlleri için hastaneler ve bakım evleri açılmıştır (Yazan, 1996: 273).

Fiziksel engellilerin ortopedik olarak tıbbi birtakım müdahalelerle tedavi edilmeleri ise ilk defa 16. yüzyılda başlamıştır. İsviçre ve Almanya'da bu konuda klinikler ve rehabilitasyon merkezleri kurulmasıyla tedavi olanakları artmıştır (Çarkçı, 2011: 16).

Almanya'da 20. yüzyılın başlarında, ortopedi doktorlarının çabalarıyla ortaya çıkan fiziksel engelliler için “felçli refahı”; standartlaştırılmış ve devlet tarafından işletilen bakım faaliyetlerinin ilkidir. Rehabilitasyon, istihdam ve ulusal ekonominin faydalarının kesiştiği bu oluşum hem bireye hem topluma fayda sağlamaktadır (Leenen, 2013: 95). Felçli refahı kavramı esasen sadece fiziksel engelliliği değil, sefalet, yoksulluk ve uyumsuzluğu da ifade eden bir kavramdır. 19. yüzyıl boyunca yoksul ve ihtiyaç sahibi felçliler için varlık gösteren ilk kurumlar, papazlar ve Hıristiyan toplum tarafından kurulmuştur (Leenen, 2013: 99).

1970 yılında, İngiltere'de Kronik Hasta ve Engelliler Yasası (Chronically Sick and Disabled Person's Act) ilgili kanunlarda yerini almıştır. Bu Yasa, engellilere yönelik fırsat eşitliği, toplum temelli hizmetler, eğitim, barınma ve kamu kurumlarına yönelik politikaları sunan yasal düzenlemelerin ilk parçası olarak dünya üzerinde geniş çaplı bir kabul görmüştür (Barnes, 2012: 15).

B- Zihinsel Engellilere Yönelik Gelişmeler

Zihinsel engellilik, çeşitli derecelerde var olan zihinsel yetersizlik olarak tanımlanmaktadır. Zihinsel engellilik, bireyin yaşlarına göre düşünme, karar verebilme, iş yapabilme, sosyal ilişki kurarak duygularını ifade edebilme kapasitesi bağlamında zekâ yaşı ile de ilgili bir kavramdır (Çarkçı, 2011: 12).

Ağır derecede zihinsel engellilere uygulanan modern eğitim yöntemlerinin öncüleri Itard, Séguin ve Esquirol gibi hekimlerdir (Köse, 2014: 89). Batı dünyasında zihinsel engellilere sunulan hizmetlerin temeli, Fransa'da özellikle 1800'lerin başında Fransız Doktor Jean Itard'ın (1774-1838) ormanda bulunduğu, bulunduğu dört ayak üzerinde yürüyor olan, meşe palamudu yiyen ve ağır zihinsel engelli “kurt çocuğu” eğitmekle geçirdiği

beş yıla dayanmaktadır (Zastrow, 2013: 725). Engellilerin eğitime yönelik ilk başarılı ve sistemli çalışma olan bu çalışmada Itard, ağır derecede zekâ geriliği olan Victor isimli bu çocuğun eğitimini bireysel yaklaşımla ilk kez başlatan kişi olmuştur. Itard, yapılan incelemeler sonucu 12 yaşında olduğu tespit edilen vahşi çocuk Victor'un duyu, idrak ve duygularını geliştirecek geniş bir eğitim programı geliştirmiş ve beş yıl eğitim vermiştir. Victor'un eğitimde sosyalleştirme, kendi hizmetlerini yapma becerilerini kazandırma, duyuların eğitimi ve konuşma öğretimine önem verilmiştir. Üzerinde bilimsel ve eğitsel çalışmalar gerçekleştirilen Victor, kendisine verilen eğitim sonrası Itard'ın birçok çağdaşının ihtimal verdiği kadar daha fazla beceri ve bilgi kazanmıştır. Buna karşın, konuşma yeteneğinde ve sosyal etkileşiminde önemli güçlükler devam etmiştir. Itard'ın yazdığı "Vahşi İnsanın Eğitimi" adlı kitap, idiotların eğitimi ve öğretimi konusunda ilk temel eser olmuştur. Itard'ın bu eğitim yaklaşımı yaygın bir şekilde kabul görmüş ve işitme engellilerin eğitiminde de kullanılmıştır (Köse, 2014: 86-89).

1839 yılında Paris'te ağır derecede zihinsel engeli olanlar için toplumsal uyum gösterebilmeleri amacıyla ilk yatılı okul açılmıştır. Geliştirilen eğitim yöntemleri, ağır derecede zekâ geriliği olanların beyinlerinin hastalıklı ya da anormal olmadığı, ancak zihinsel gelişimlerinin doğum öncesinde, doğumda ya da doğum sonrasında durmuş olduğu görüşüne dayanmaktadır (Köse, 2014: 89).

Ancak ne yazık ki 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zihinsel engelli bireylere yönelik tutumlar eğitim odaklılıktan nezaret altında tutmaya doğru kaymıştır. Tutum değişikliğindeki ana sebep, zayıfların ve yoksulların hükümet destekli programlar aracılığıyla yaşamlarını sürdürmeleri ve çoğalmaya teşvik edilmeleri yerine helak olmalarının toplum için daha iyi olduğu iddiasında bulunan sosyal Darwinizm'e yönelik rağbetin artmasıdır. Neticede 19. yüzyılın sonlarında "sterilizasyon" yaygın şekilde uygulanmıştır (Zastrow, 2013: 725).

1800'lü yılların sonu, 1900'lü yılların başında zihin engelinin genetik ve düzelmez olduğuna, bu şekildeki bir engelliliğin fakirlikle, suç eğilimiyle, çeşitli hastalıklarla bağlantılı olduğuna ve zihinsel engellilerin toplumu bozabileceğine inanıldığından; zihinsel engellilerin toplumdaki tecrit edilmeleri yönünde düzenlemeler yapılmıştır (Kurt, 2012: 33). Bununla birlikte; Fransız Alfred Binet (1857-1911) yardımcısı Dr. Théodore Simon (1872-1961) ile birlikte zekânın ölçülebileceğini savunarak ilk defa zekâ testi hazırlamıştır. Yapılandırılmış eğitim materyallerini zihinsel engelli

çocukların eğitimi için beş duyuya hitap eder şekilde geliştiren isim ise İtalyan Dr. Maria Montessori (1870-1952) olmuştur.

20. yüzyıl ve sonrasında, nispeten yakın tarihimizde engellilere yönelik özel eğitimin kaynaştırma yoluyla daha verimli olabileceği düşünülmüş ve eğitim ortamlarında yetersizliği olan bireyler ile normal gelişim gösteren bireylerin birlikte eğitim almaları uygun görülmüştür. İlk etapta etkili bir kaynaştırma anlayışı tesis edilememiştir. 20. yüzyılın başlarında devlet eliyle açılan kaynaştırma sınıflarında verilen özel eğitim çok verimli olamamıştır. 1960'lardan sonra ise, benzer engellilik ve yetersizlik türündeki bireyler bir araya getirilerek bireyselleştirilmiş ve yeterliliklerine göre hazırlanmış eğitim programlarının uygulanması görüşü ağırlık kazanmıştır. Ancak bu davranış, bireyleri toplumdan yalıtılmaktan öteye geçememiştir. Günümüzde engelli bireyleri yaftalamak yerine normalleştirmeyi esas alan bir yaklaşımla; engelli olmayan bireyler ile birlikte kendi özel eğitim programlarıyla eğitim alması esas kabul edilmektedir (Çapkın, 2015).

C- Görme Engellilere Yönelik Gelişmeler

Görme engelliliği, bireyin tek veya iki gözünde birden, tam veya kısmi görme bozukluğunu ya da kaybını ifade etmektedir. Göz protezi kullanan bireyler, renk körlüğü ve gece körlüğü olanlar bu gruba girmektedir (Çarkçı, 2011: 11).

Batı dünyasında görme engelli bireyler, 18. yüzyıl sonlarına kadar, yardımseverlerin çabası ve dilencilik ile yaşamlarını idame ettirmişlerdir. Görme engellilerin toplum hayatına katılmaları için bir girişim başlatan isim ise, Fransız Profesör Valentin Haüy (1745-1822) olmuştur. Haüy, önce görme engelli ve dilencilik yapan bir çocuğu yanına almış ve kabartma Latin harfler imal ederek eğitmeye başlamıştır (Demirel, 2013: 19). Nitekim dünyadaki ilk görme engelliler okulu 1785'te Paris'te "Âmâ Çocuklar Ulusal Enstitüsü" (L'institution National pour les jeunes Aveugles) ismiyle kurulmuştur. Okulun kurucusu Haüy'ün bu girişimi, daha sonra devlet desteği ile görme engelli çocuklar okuluna dönüştürülmüştür. İcat ettiği kabartma harflerinin yaygınlaşmasından sonra, Prusya ve Rusya hükümetlerinin daveti üzerine Berlin ve Marburg'ta birer görme engelliler okulu açan Haüy'ün "Âmâların Eğitim Denemeleri" (Essai sur l'education des aveugles - 1786) adlı kitabı, görme engellilerin eğitiminde kullanılan modern yöntemlerin kaynağı olmuştur (Demirel, 2013: 20).

Bu okuldan sonra görme engellilere yönelik okullar dünyanın birçok yerinde yaygınlaşmıştır. 1802 yılında Rusya St. Petersburg'da Rus Körler Okulu açılmıştır. 1804 yılında görme engellilerin eğitiminde önemli çalışmalar yapan Johann Wilhelm Klein (1765-1848), Viyana Körler Okulu'nu açmıştır. 1806 yılında August Zeune (1778-1853) tarafından Berlin'de (Sağlamtuğ, 2010: 180), 1826 yılında ise Bavyera'da görme engelli okulları açılmıştır. 1837 yılında Münih'te kurulan görme engelliler okuluna iki yeni bölüm (ihtiyaçları karşılama ve mesleki eğitim) eklenmiştir. Çoğu öğretmenin I. Dünya Savaşı'na katılması, öğretime bir süreliğine ara verilmesine sebep olmuştur (Çarkçı, 2011: 15).

ABD'de engellilere yönelik ilk sosyal girişimlerin başladığı süreç ise 1800'lere tekabül etmekte olup görme engelliler için 1812 yılında birtakım girişimler başlatılmıştır (Jaeger & Bowman, 2005: 32). 1831 yılında parlamento kararıyla ABD'de Perkins Körler Okulu (Perkins School for the Blind) kurulmuştur (Akçalı, 2015: 38). 1840'larda ise engellilere yönelik çalışmalar ilk kez yayınlanmıştır (Jaeger & Bowman, 2005: 32). 1904 yılına gelindiğinde ABD'de 18 halk kütüphanesi görme engelliler için hizmet vermeye başlamış; 1921 yılında kurulan Körler İçin Amerikan Vakfı (American Foundation for The Blind-AFB) ise görme engellilerin eğitim ve gündelik yaşama dair ihtiyaçlarına yönelik ürünler oluşturmuştur (Aydın, 2011: 24). İngiltere'de ise 1791 yılında Liverpool'da Edward Rushton (1756-1814) tarafından İngiliz Körler Okulu açılmıştır (Akçalı, 2015: 38).

1819 yılında Haüy'ün Paris'teki mektebine kaydolmuş ve kendisi de görme engelli olan Louis Braille (1809-1852), öğrenciliği esnasında, Napolyon'un askerlerinden subay Charles Barbier'in, savaşlarda gece haberleşmek için 1808 yılında hazırladığı "gece yazısı" adlı yazı sistemini öğrenmiştir. Barbier'in oluşturduğu yöntemde, noktaların kombinasyonu, alfabenin harflerine değil fonetik seslere karşılık gelmektedir (Aydın, 2011: 17). Bu sistem, parmak uçları ile dokunarak okunabilen kabartma şeklindeki 12 noktadan oluşmaktadır. Braille, 15 yaşındayken bu sistemi geliştirmiş, nokta sayısını 6'ya düşürüp 63 harf meydana getirmiştir (Demirel, 2013: 20-21). Braille alfabesi ile basılmış kabartmalar, görme engelliler tarafından en çok kullanılan kaynak formatıdır. Braille sistemi, uluslararası platformda Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından görme engelliler için okuma ve yazma sistemi olarak kabul edilen tek sistemdir (Akçalı, 2015: 34).

Görme engelliler tarafından kullanılan bir diğer alternatif, sesli kaynaklardır. Braille alfabesini bilmeyen veya öğrenme imkânı olmayanlar için, bilgiye

erişim sağlayan en popüler formattır. Sesli kayıtlar; “kaset, CD ve dijital” olmak üzere birçok farklı formatta bulunabilen “konuşan (sesli) kitaplar”dır. Teknolojik gelişmelerle birlikte; 1935 yılında Braille kitaplar, kayıt stüdyolarında plaklara kaydedilmeye başlanmış; böylece daha düşük maliyete daha çok üretim yapılabilen konuşan kitaplar üretilmiş ve bu kitaplar diğer kütüphanelere de gönderilerek daha çok görme engelli kullanıcıya ulaşılması hedeflenmiştir.

Kısmi görme bozukluğu yaşayan ya da az görebilen engelliler için kullanılan yöntem ve araçlardan biri de basılı materyallerin büyütülmesi ve tarayıcıdır. Tarayıcılar, taranan metnin sesli hale getirilmesinde de kullanılabilir. Büyütme oranları 2 ila 60 kat arasında değişebilen, uygulanabilirliği kolay ve maliyeti ucuz olan kapalı devre televizyon (Close Circuit Television-CCTV) ve ekran büyütücüler görme engeli az olan kullanıcılar için tasarlanmıştır (Akçalı, 2015: 36-40).

Batı’da görme engellilerle ilgili kütüphane çalışmaları genellikle yardım kuruluşları eliyle başlatılmıştır (Aydın, 2011: 24). Almanya, Rusya, İsviçre ve İngiltere gibi birçok ülkede görme engellilere yönelik hizmet veren ve “işitsel kütüphane”, “konuşan kitaplık” gibi farklı isimlerle anılan kütüphane sayısı artmıştır (Akçalı, 2015: 41).

İngiltere’de Sanayi Devrimi sonrasında, bireylerin kendi kendilerini yetiştirmesi bakımından halk kütüphanelerinin “halkın üniversitesi” olarak algılanmaya başlamasını müteakip (Sağlamtuğ, 2010: 181), 1850 yılında Halk Kütüphanesi Kanunu (Public Library Act) yürürlüğe girmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında halk kütüphanelerinin eğitim alanındaki rolü önem kazanmaya başlamış ve 1868 yılında İngiltere’de “Kraliyet Ulusal Körler Enstitüsü” (Royal National Institute for the Blind - RNIB) kurulmuştur. Paris’te 1886 yılında, Valentin Haüy Birliği (Association Valentin Haüy), kendi kitap baskılarını da yapan ilk Braille kütüphanesini kurmuştur (Akçalı, 2015: 39-40). Almanya’da ilk Alman Körler Halk Kütüphanesi (Deutsche Zentralbücherei für Blinde), 1894 yılında Leipzig’de kurulmuştur. 1905 yılında ise, Hamburg Körler Merkez Kütüphanesi (Central Bibliothek für Blinde) kurulmuştur. Görme engellilere özgü kütüphanelerin yaygınlaşması ve gelişmesi, 1900 yılında görme engellilerin de okula gitme zorunluluğunun yasalaşması ile hız kazanmıştır (Sağlamtuğ, 2010: 182). Belçika’da ise sayıları oldukça fazla olan görme engelli bireyleri eğitmek için ilk kez 1830 yılında bir okul faaliyete geçmiştir. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Avrupa’da en çok görme engelli okuluna sahip olan ülke Belçika olmuştur (Demirel, 2013: 20).

ABD'de Boston Halk Kütüphanesi, kuruluşundan 16 yıl sonra 1868 yılında Braille kitapları ile ilk kez görme engellilere yönelik halk kütüphanesi hizmeti verilmeye başlanmıştır (Sağlamtuñ, 2010: 180-181). Yine 1931 yılında yardım kuruluşları tarafından kurulmuş olan Kongre Kütüphanesi Körler ve Fiziksel Engelliler için Ulusal Kütüphane Hizmetleri Bölümü'nde (Library of Congress National Library Service for the Blind and Physically Handicapped) görme engellilerin ihtiyaçlarına binaen bir okuma odası açılmış ve Braille koleksiyonu oluşturulmaya başlamıştır (Aydın, 2011: 24). Hizmette standartlaşma yolunda atılan önemli adımlardan biri ise, Amerikan Kütüphane Derneği (ALA)'nın 1966 yılında tamamen göremeyen görme engellilere ve az görenlere hizmet veren kurumlar için Ulusal Akreditasyon Konseyi'ni (ALA National Accreditation Council for Agencies Serving the Blind and Visually Handicapped) kurmasıdır (Akçalı, 2015: 41).

D- İşitme ve Konuşma Engellilere Yönelik Gelişmeler

İşitme engelliliği, işitme fonksiyonunun tamamının veya tamamına yakınının kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Konuşma engelliliği ise; işittiği halde konuşamayanları gırtlaklı alınanları, konuşmak için alet kullananları, kekemeleri, beyinden kaynaklı bir konuşma bozukluğu olan afaziye ve dil, dudak, çene, damak yapısında bozukluk olanları kapsamaktadır. Bu engel grubundaki kişiler ya hiç konuşmamakta ya konuşma akıcılıkları bu engele sahip olmayan insanlara göre farklılık göstermektedir (Çarkçı, 2011: 11-12).

İşitme ve konuşma engellilerin, zihinsel olarak gelişerek resim ve yazılarla olgular ve nesnelere arasında ilişki kurabileceği, İtalyan Bilim adamı Jerome Cardan (1501-1576) tarafından fark edilmiştir (Köse, 2014: 79). İşitme engellilere yönelik olarak ilk eğitim faaliyetleri 1550 yılında İspanya'da başlamıştır (Çarkçı, 2011: 16). Batı'da bilinen ilk işitme engelli öğretmen, İspanyol keşiş Leon de Pedro Ponce'dur (1520-1584). İki konuşma engelli erkek çocuk, Ponce'un öğrettiği işaretlerle konuşarak iletişim kurmayı başarmıştır (Köse, 2014: 79).

Batı'da 18. yüzyılda işitme engelliler için ilk kez işaret dilini geliştiren kişi ise Jacob Rodrigue Pereire'dir (1715-1780). Öğrenci olarak işitme ve konuşma engelli olan Aaron Beamarin ve M. D'Azy d'etavigny'i yetiştirmiştir. Öğrencileri 1732 yılında Meamarin Assron Akademisi'nde yapılan sınavda başarılı bulunmuştur. Bu olayın ardından 1749 yılında Fransa Bilimler Akademisi'nde işitme engellilerin eğitimi ile ilgili bir toplantı gerçekleştirmiş ve 1760 yılında da Abbé Charles Michel de l'Epée

(1712-1789) tarafından Paris'te işitme engelliler için bir ilkokul açmıştır (Köse, 2014: 81). 18. yüzyılın ikinci yarısında işitme ve konuşma engellilere yönelik okulların açılması bu tür engele sahip bireylerin eğitim ve öğretiminde yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve Madrid, Roma, Cenevre gibi Avrupa'nın önde gelen şehirlerinin birçoğunda ve Fransa'nın hemen her tarafında okullar tesis edilmeye başlanmıştır (Demirel, 2013: 18-19). 1769 yılında Almanya'da başlayan okul faaliyetleri; Viyana, Karlsruhe, Berlin ve Freising'e hızla yayılmıştır. 1770 yılında ise Paris'te kurulan işitme engelliler okulu faaliyete geçmiştir (Çarkçı, 2011: 16).

20. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa'da özellikle Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya ve Avusturya-Macaristan'da işitme ve konuşma engellilere yönelik okulların sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. İsveç ve özellikle Belçika'da okul sayısının az olmasına karşın, öğretmen ve öğrenci sayısı dikkate alındığında ilgili alanda önemli yatırımların yapılmış olduğu anlaşılmaktadır (Demirel, 2013: 23). İşitme engelliler için ABD'de birtakım girişimlerin başlangıcı ise 1817 yılına dayanmaktadır (Jaeger & Bowman, 2005: 32).

IV- ULUSLARARASI KURULUŞLARIN ENGELLİLİK GÜNDEMİ VE YAKLAŞIM DEĞİŞİKLİKLERİ

Engellilere yönelik farklı dönemlerde ortaya çıkan yaklaşımlar, dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik koşullarından ayrı düşünülemez. Örneğin, Dünya Savaşları sonucu engelli sayısındaki artış ile savaş karşıtı hareket ve kampanyaların oluşturulması, engelli haklarına yönelik eksikler bağlamında toplumsal farkındalığın artışında ve konuya dair düzenlemelerin gerçekleşmesinde itici bir unsur olmuştur. ABD, Fransa, İngiltere ve diğer ülkelerin; bir zorunluluk çerçevesinde engellilik sorununun farkına vardığı bu süreçte ülkeler, BM başta olmak üzere uluslararası politikalarda faaliyete geçmişlerdir. II. Dünya Savaşı'nın akabinde engellilerin vatandaşlık haklarında ilerleme kaydedilmiştir. Ancak bu haklar, pek çok ülkede anayasaya güvence altına alınmış olsa da çoğu kez kâğıt üzerinde kalmış, günlük hayatta tam bir işlerlik kazanamamıştır. Nitekim engelliler, 1980'li yıllara kadar belirli hakları edinememişlerdir (Gökmen, 2007: 1093-1094).

1970'li yıllardan itibaren engelli aktivizminin çabalarıyla yaşanan değişim, sosyal model ile uluslararası kuruluşların gündemine yansımış ve engellilik yasa ve hak ekseninde görünür kılınmıştır. Bu bağlamda engelliliğe yönelik yaklaşım değişikliklerinin BM ve AB çerçevesinde farklı düzeylerde ele alınması önem arz etmektedir.

A- Birleşmiş Milletler ve Engelliliğe Yönelik Gelişmeler

BM'nin engellilere yönelik çalışmaları başlarda engellilerin yaşam kalitelerini yükseltmeye/rehabilitasyon, eğitim vb.) yönelik olmuştur (Gökmen, 2007: 1094). BM çerçevesinde engellilikle ilgili çalışmalar kuruluş tarihi olan 1945 yılında başlamıştır. Bu yıldan 1969 yılına kadar geçen sürede tıbbi modele uygun olarak engellilere yönelik bazı çalışmalara (eğitim, tedavi, mesleki rehabilitasyon, istihdam ve engelliliği önlemek vb.) yer verilmiştir. Engellilik ise ilk kez, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde dile getirilmiştir. 1969 yılında yürürlüğe giren BM Genel Konseyi Sosyal Kalkınma ve Kalkınma Sürecine Dair Bildirgesi, hem zihinsel hem de fiziksel engellilerin toplumsal faaliyetlere tam katılımının artırılması ile sağlık ve sosyal güvenlik gibi konularda önlemlerin alınması öngörülmekte olup (Çarkçı, 2011: 31) toplumsal katılımı vurgulaması dolayısıyla tıbbi modelden sosyal modele geçişin de bir göstergesi durumundadır. 9 Aralık 1975 tarihinde BM Engelli Hakları Beyanamesi'nin kabul edilmesi, sosyal model için milat kabul edilmektedir. 13 maddeden oluşan, engellilerin doğuştan sahip oldukları insanlık onurunu vurgulayan ve uluslararası tarihi bir belge niteliğinde olan bu beyanname, engellilerin toplumda yer alarak yaşamaları ve üretken bireyler olarak topluma katılmaları konusunda olduğu kadar toplumun engellilere karşı yükümlülüklerini belirlemede de etkin olmuştur (Gökmen, 2007: 1096).

1980 sonrasında BM başta olmak üzere birçok uluslararası kuruluş, engellilere yönelik politikalarında gelişme göstermeye başlamıştır. BM'nin 1981 yılını "Özürlüler Yılı" ilan etmesi, engellilik konusunda yaşanan önemli gelişmelerden biridir. BM'nin engellileri de içeren dünya eylem planında; engellilere yönelik rehabilitasyon ve fırsat eşitliğinin sağlanması konuları eylem planının ana teması olarak işlenmiştir. Fırsat eşitliği sağlanmasının; engelli bireylerin sosyal ve ekonomik hayata tam ve eşit katılım gerçekleştirebilmesi için zaruri olduğu değerlendirilmiştir (Akçalı, 2015: 20). BM çerçevesinde on yıllık bir engelliler programı oluşturularak 1983-1992 yılları arası "Dünya Engelliler On Yılı" olarak ilan edilerek, engelliler için fırsat eşitlikleri kılavuzu hazırlanmış ve tüm ülkelerin engelliler için eylem planı yapmaları ve uygulamaları istenmiştir (Gökmen, 2007: 1096).

1993 yılında BM tarafından günümüzde halen uluslararası kurumların engelli politikalarına temel teşkil eden "Fırsat Eşitliği Standart Kuralları" yayınlanmıştır. Bu standart, tıbbi bakım, rehabilitasyon ve yardım servisleri

önkoşul alındıktan sonra ulaşılabilirlik, eğitim, istihdam, gelirin korunması, sosyal güvenlik, kültür, spor ve din konularında eşit katılımı temel alan çeşitli hedeflere sahiptir (Akçalı, 2015: 20-21). Ancak standart kurallarının uygulanması üye devletlere tavsiye niteliğinde olmakla birlikte; ekonomik güçlükler sebebiyle toplumsal yaşam standartları geri olan ülkelerde uygulanması mümkün olamıyordu. Bu sebeple Dünya Körler Birliği'nin Genel Kurul toplantısında standart kuralların uluslararası bir sözleşme haline getirilmesi yönünde karar alınmış ve 30 Mart 2007 tarihinde üye devletlerin imzasına sunularak Türkiye dahil 81 ülke tarafından imzalanmıştır (Gökmen, 2007: 1097).

Engelliliğe yönelik, uluslararası alandaki gelişmelerin en önemlisi olarak ise 2006 tarihli "Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme" gösterilmektedir. Sözleşmenin amacı; engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını sağlamak, teşvik etmek, korumak ve doğuştan sahip oldukları onura yönelik saygıyı güçlendirmektir (Akçalı, 2015: 20-21).

Her türlü hakkın kullanımında ve ayrımcılığın engellenmesinde elzem unsur olan erişilebilirliğin sağlanabilmesi engelli bireyler açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin yürürlüğe girişi son derece geç bir tarihte, 21. yüzyılda, 2008 yılında gerçekleşmiştir. Sözleşme, yeni bir hak meydana getirmemekle birlikte, halihazırda var olan hakların ve beraberinde getirdiği faydaların yaygınlaşmasını ve garantiye alınmasını amaçlamaktadır (UN, 2008). Engelli haklarında bir paradigma değişimi olarak kabul edilen Sözleşme, insan hakları boyutuyla engellilere yönelik hakları vurgulaması bakımından insan hakları modelinin yansıması olarak değerlendirilebilir (Çelik, 2016: 241).

B- Avrupa Birliği ve Engelliliğe Yönelik Gelişmeler

Geçmişin günahlarından kurtulmak istercesine, Batı ülkeleri özellikle 1950 yılından sonra engellilere birçok sosyoekonomik haklar tanımışlardır. Söz konusu haklar bağlamında, engelli bireylerin karşılaştığı engel ve güçlükleri önlemede model olarak gösterilen mekanizma AB sosyal politikasıdır. Bu çerçevede, engelli ayrımcılığı ile ilgili mücadelenin tasviri bakımından AB sosyal politikasının temellerinin ve elde edilen çıktılarının incelenmesi önem arz etmektedir (Kolat, 2009: 30).

AB, 1951 yılında Avrupa Kömür Çelik Topluluğu olarak kurulmuş ve 1967 yılında bünyesindeki kuruluşları birleştirmiştir. Avrupa Parlamentosu, bir

komisyon ve bir bakanlar konseyi ile yoluna devam eden Birliğin engellilikle ilgili yaptığı çalışmalar ancak 1981 yılından sonra, diğer bir ifade ile sosyal model anlayışının hayata geçmesinden takriben on yıl kadar sonra hız kazanabilmiştir. Bu yıldan önce daha ziyade üyelerinin ekonomik ve siyasi bütünleşmeleriyle ilgilenen Birliğin, engellilerle ilgili politikalara geçişi oldukça zaman almıştır (Çarkçı, 2011: 31).

Avrupa Sosyal Şartı (ASS), 1961 yılında Torino'da imzalanmış ve 1965 yılında yürürlüğe girmiştir. ASS, toplamda 19 sosyal hakkı (sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev ile çalışma hakkı vb.) güvence altına almıştır. Engelli bireylerin toplumsal yapıyla bütünleşme ve bağımsız yaşam haklarının sağlanması da ASS ile güvence altına alınmıştır.

1988 yılında düzenlenen Hannover Zirvesi'nde "Avrupa Topluluğu Sosyal Şart" taslağı gündemi oluşturmuştur. 1989 yılında düzenlenen Strasburg Zirvesi'nde ise, "İşçilerin Temel Sosyal Haklarına İlişkin Topluluk Sosyal Şartı" İngiltere hariç 11 üye devlet tarafından kabul edilmiştir. Topluluk "Sosyal Şartı"nın Avrupa düzeyinde yer verdiği 12 temel hakkın arasında engelli bireylere yönelik bağımsız olma, sosyal bütünleşme ve katılma hakkı da vardır. 1996 yılında kabul edilen "Gözden Geçirilmiş ASS"de ise, engelli bireyleri de kapsayan toplam 31 hak güvence altına alınmıştır (Kolat, 2009: 82-83). Söz konusu sosyal bütünleşme ve katılım konuları sosyal modelin bütünleştirici etkisinin uluslararası düzeyde düzenlenmesi bakımından engelliliği daha görünür kılmaktadır.

Avrupa Konseyi, 31 Mayıs 1990 tarihinde ilke kararı niteliğinde, "engelli çocuk ve gençlerin genel öğretim sistemine katılımı" (90/C 162/02 sayılı) hakkında bir düzenleme gerçekleştirmiştir (ASPB, 2014a). 1993 tarihli Maastricht Antlaşması, engellilikle ilgili konuları kapsamamaktadır. Ayrımcılığa ilişkin genel hükme yönelik yapılan bazı değişikliklerle birlikte engellilerle ilgili konuların da dahil edilmesi, ancak 1997 yılında imzalanıp 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşmasıyla mümkün olabilmıştır. Böylelikle, üye devletlere ve topluluk kurumlarına engelli bireylere yönelik ayrımcılıkla mücadele yükümlülüğü getirilmiştir (Kolat, 2009: 85).

AB Komisyonu, 1993 yılında hareket kısıtlılığı yaşayan engelli bireylerin erişim/ulaşım kaynaklarını kullanabilme şanslarını artırmak amacıyla, "Erişilebilir Ulaşım Hakkında Topluluk Eylem Planı"nı kabul etmiştir. AB düzeyinde gerçekleşen tüm etkinlikler; (bilgi toplumu, sosyal kenetlenme, bölgesel gelişim, çevre, ulaşım, sosyal politika, iş yeri sağlık ve güvenliği

vb.) erişilebilirlik üzerinde etkilidir. İşyerinin işveren tarafından engelli çalışanların kullanımına uygun konuma getirmesine yönelik hazırlanan 89/391/EEC Çerçeve Direktifi gibi bazı AB yasal düzenlemeleri, “hareketlilik” ile ilgili mevzuları içermektedir (Kolat, 2009: 94).

Yine 20 Aralık 1996 tarihinde “engelli bireylere tanınacak fırsat eşitliği” (97/C/12/01), 17 Haziran 1999 tarihinde “engelli kişilere istihdamda fırsat eşitliği sağlanması” (1999/C 186/02) konularını gündeminde tutmuştur (ASPB, 2014a).

AB sosyal politikasında engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadele stratejisi (European Council, 2000), 1999 yılına kadar yoğun bir şekilde gündeme gelmemiş, daha ziyade engellilere hak tanınması ve toplumsal adaptasyon şeklinde yapılan düzenlemelerle fırsat eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır (Kolat, 2009: 85). 2000 tarihli Nice Avrupa Konseyi kararlarında, engellilerin topluma katılımlarına ilişkin 26. Madde de; “*Avrupa Birliği, engelli kişilerin bağımsızlıklarını, sosyal ve mesleki açıdan içinde yaşadıkları topluma katılıp katkıda bulunmalarını sağlayacak önlemlerden yararlanma haklarını tanır ve bu haklara saygı duyar*” hükmü yer almaktadır (ASPB, 2014b)

Avrupa Konseyi, 2000 yılından sonra muhtelif yıllarda, engellilere yönelik kültürel etkinlikler ve bu etkinliklere ulaşılabilirlik, engelli öğrencilere eğitim ve mesleki eğitimde fırsat eşitliği sağlanması, istihdamda ve işte eşit muamele, engellilere yönelik fırsat eşitliği, engelliler için engelsiz Avrupa konulu karar ve tebliğlere yer vermiştir (ASPB, 2014a). 2000 yılından sonraki, engelliliğe yönelik içeriğin genişletildiği bu gelişmeler, sosyal modelin ötesine geçmesi beklenen ve insan hakları bağlamında tasavvur edilen yeni modelin de nüvelerini taşımaktadır.

V- AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ, MODERN ENGELLİ HAREKETLERİ VE SOSYAL POLİTİKALARDAKİ YANSIMALARI

A- Amerika Birleşik Devletleri ve Engelliliğe Yönelik Gelişmeler

Engelliliğe yönelik Avrupa kıtasını etkileyen ırkçı fikir ve görüşlerin bir kısmı ABD kökenlidir. ABD’de gerçekleştirilen biyolojik ve genetik araştırma faaliyetleri, bilimsel olmasının ötesinde kamuoyunu ve sosyal hukuk sistemini ırksal unsurlara göre biçimlendirmeye yönelik olarak kullanılmıştır. 1911 ve 1930 yılları arasında ABD’nin yirmi dört eyaletinde

engellilerin, hasta ve suçluların kısırlaştırılması ve ırklar arasındaki evliliklerin yasaklanması gibi insan ve engelli haklarına uygun olmayan kanunlar kabul edilmiştir (Çarkçı, 2011: 22). Bununla birlikte, ABD'de II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan yoğun işçi kıtlığı, engelli bireylere iş fırsatı sağlamıştır. Engelli bireyler, doğru işe yerleştirildikleri takdirde gayet başarılı bir performans göstereceklerini binlerce işverene ispat etmişlerdir. Engelli istihdamına dair farkındalığın giderek artması, 1945'te Özürlü İstihdamı için Başkanlık Komitesi'nin kurulmasına vesile olmuştur.

1960 ve 1970'li yıllara gelindiğinde ABD'de vatandaşlık hareketlerinden destek alan yeni bir azınlık olarak fiziksel engelliler haykırarak ve eşit haklar talep ederek seslerini duyurmaya başlamışlardır. Bu grup, çalışma hayatındaki ve sosyal hayattaki ayrımcılığın, eğitim fırsatlarındaki kısıtlamaların ve birtakım mimari engellerin son bulması için yasal yolları kullanarak, davalar açarak çaba göstermişlerdir (Zastrow, 2013: 727). Bu çabalar, sosyal modelin doğuşunda etkin olması bakımından oldukça önem arz etmektedir.

ABD'de engellilerin ilk yasal hakları 1972 yılında çıkarılan ve 1973 yılında onaylanan "Rehabilitasyon Kanunu" ile gerçekleşmiştir. Bu Kanun, insanlık tarihinde engelli haklarını yasal olarak koruyan ilk kanun olma özelliğine sahiptir. Kanun'da 504. Bölümde istihdamda ve çalışmada eşit fırsatlar sunulması ve fiziksel ya da zihinsel engelli temelindeki ayrımcılığın yasaklanması konuları yer almıştır. Yine aynı bölümde Mimari ve Ulaşım Uyum Komisyonu'na engellilere yönelik kamu hizmetlerine (toplu konut ve toplu taşıma vb.) eşit erişim sunulması yönünde talimat verilmektedir.

1980'lerde ABD'deki engelli hakları savunucuları, yürürlükteki yasaların bazı bölümlerini daha sağlam kılmak amacıyla yeniden harekete geçmişlerdir. İnsan Hakları Bildirgesi'nde bulunan ve ayrımcılığa son veren bir maddenin engellilik için bulunmadığını söyleyerek yeni düzenlemeler talep etmişlerdir (Akçalı, 2015: 19-20). Uzun mücadeleler sonucunda Engelli Amerikalılar Yasası (Americans with Disabilities Act - ADA) 1990 yılında yürürlüğe girmiştir (Kimberlin, 2009: 31-34). Kökleri Engelli Hakları Hareketi'ne uzanan önemli yasalardan (Gökmen, 2007: 1097) biri olan ADA, sivil haklar politika modeli üzerine kurulmuştur (Kimberlin, 2009: 31-34). ADA ile engellilerin diğer bireylerle eşit muamele görmesi, çalışma imkânlarına ve kamu konaklama yerlerine eşit erişim hakları garanti altına alınmıştır. Ayrıca, istihdam, devlet ve yerel yönetimler çerçevesinde sunulan hizmetler, toplu konaklama alanları, ulaşım ve telekomünikasyon gibi hizmetlerdeki ayrımcılık da yasaklanmıştır. Yine Yasa kapsamında,

işletmeler makul sayılarda engelli çalıştırmakla mükelleftir. Kamu hizmet ve servisleri ise, engelli insanların ulaşabilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmak mecburiyetindedir (Akçalı, 2015: 20).

B- 20. Yüzyıl Modern Engelli Hareketleri ve Sosyal Politikadaki Yansımaları

Modern engelli hareketlerinin ortaya çıkma zorunluluk, gerekçe ve motivasyonlarını incelemeyen önce Sanayi Devrimi öncesini ve özellikle de sonrasını kapsayan süreçte engellilik olgusunun neden geç dikkate alındığına yönelik farkındalık sahibi olmak gerekmektedir. Ayrımcılığın engellilere yönelik boyutu, son yarım yüzyıla kadar dikkatleri üzerine çekmemiştir. Bunda temel olarak rol oynayan iki faktörden bahsedilebilir. İlki; ayrımcılık karşıtlığı ve mücadelesinin, tarihi süreç içinde genelden özele doğru (sınıf, ırk-din, mezhep-cinsiyet) aşama aşama yol alan bir süreç izlemiş olmasıdır. Böylelikle, engelli ayrımcılığı, genelden özele doğru gelişen ayrımcılık mücadelesinin son uzantılarından biri olarak gündeme gelmiştir. İkincisi ise, ayrımcılığın kendini gösterdiği davranış modelleri ekseninde açıklanabilir. Bu davranış modelleri, “geç fark ediş-geç tanımlayışta” etkili olmuştur. Örnek vermek gerekirse; ırk, din veya cinsiyet temelli ayrımcılık, çoğu zaman şiddet, savaş ve soykırım ile dayatılmış, özgürlükten mahrumiyet, siyasal hakların tanınmaması, yasalar önünde eşitliğin sağlanmaması ve köleleştirme de bu dayatmaların beraberinde gelmiştir. Fakat (Sparta toplumunda engellilerin öldürülmesi, Nazi Almanyası’nda engellilere evlenme yasağı getirilmesi ve engellilerin hadım edilmesi gibi birtakım uygulamalar dışında) engellilere yönelik ayrımcılık; ırk, din, cinsiyet temelli ayrımcılıktaki kadar şiddetli ve keskin uygulamalarla ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle, engellilere yönelik yaklaşımların ayrımcılık olduğu düşüncesi ilk etapta akla gelmemiş, farklı şekilde algılanmış ve farklı şekillerle dillendirilmiştir (Akbulut, 2012: 150). Dolayısıyla aktivistlerin çabaları bu algıların boyut değiştirmesi için elzem bir hal almıştır.

Engelli talep ve protestolarının uzun geçmişine rağmen, modern engelliler hareketinin kökenleri 1960’ların sonunda ve 1970’lerdeki politik mücadelede ve refah mücadelesinde yatmaktadır (Pristley, 2011: 524). Engelliler 1970’lerin başlarında yasal haklarını elde edebilmek amacıyla son derece aktif hale geçmişlerdir. 1962 yılında Başkan Kennedy’nin ailesi açıkça bir sorun olarak engelliliğe işaret etmeye başlamışlardır. Bunda Başkan Kennedy’nin kız kardeşinin engelli olmasının da etkisi olmuştur (Jaeger & Bowman, 2005: 39).

1970'lerdeki engelliliğe dair en önemli gelişme ise, ABD'deki engelli aktivizminin yükselmesi ve Bağımsız Yaşam Hareketi (Independent Living Movement-ILM) olmuştur. Bu hareket, kısmen ABD üniversitelerindeki kampüs kültüründen kısmen de Vietnam Gazilerinin varlığı ile sayısı yükselmiş Amerikalı engelli hakları aktivistlerinin süreklilik arz eden çabalarından doğmuştur. 1960'lı yıllar boyunca bazı ABD üniversiteleri, ağır fiziksel engelli öğrencilere katılımları için, çeşitli “kendi kendine yetme” programlarını (self-helped programmes) tanıtmışlardır (Barnes, 2012: 14-15). Bağımsız Yaşam Hareketi; geleneksel bakım politikalarına karşı çıkmakla kalmamış, engellileri desteklemek için alternatif ve pratik yollar da öneren önemli bir ses haline gelmiştir. Buradaki esas talep, önceden tanımlanmış birtakım hizmetlere mahkûm etmektense, engellilere gündelik yaşamlarında ihtiyaç duydukları destek biçimlerini organize ederek satın almalarını sağlayacak şekilde daha fazla kaynağın sunulmasıdır.

1980'lerin sonlarından itibaren engelli aktivistler, bir çatı örgütü olan Engelliler Enternasyonali altında uluslararası düzlemde örgütlenmektedir. Enternasyonelin amacı; tam katılım, fırsat eşitliğinin sağlanması ve engellilere yönelik insan haklarının geliştirilmesidir.

Bu bağlamda sunulan dört temel talepten ilki; “biz olmadan bizim için hiçbir şey” ilkesi çerçevesinde, engellilerin kendilerini etkileyen politikalar üzerinde söz hakkına sahip olmalarıdır. Bir zamanlar, sağlık ve sosyal hizmet çalışanları ile hayır kurumları tarafından yapılan bu tartışmalar, artık engellileri de önemli bir bileşen olarak içermektedir. İkincisi, engelli politikalarının artık engellilerin topluma eksiksiz ve eşit bir şekilde katılımı önündeki engelleri kaldıracak şekilde yönlendirilmesine ilişkindir. Bunlar; yapılarıdaki fiziksel engellerin ya da olumsuz tutumlardan kaynaklanan sosyal engellerin kaldırılmasını içermektedir. Üçüncüsü, sadakadansa engellilere yönelik yasa ve hakların gözetilmesine yönelik politikaların güçlü bir şekilde savunulmasıdır. Dördüncüsü ise, engellilerin kendi refah çözümlerine katılarak gündelik yaşamlarında daha fazla tercih hakkı ve kontrole sahip olmasına yönelik taleplerdir (Pristley, 2011: 524-525).

Örgütlerinin yoğun çabaları sonuç vermiş ve engelliler, 1997 yılındaki Amsterdam Antlaşması ile Avrupa yurttaşları olarak “görünürlüğe” kavuşmuşlardır. Böylelikle engellilerin talepleri, Avrupa mevzuatının meşru bir konusu haline gelmiştir. Ayrıca, istihdam alanında ayrımcılığı yasaklayan ilk Avrupa engelli hakları yasasının oluşturulması da bu vesile ile gerçekleşmiştir (Pristley, 2011: 528).

Sosyal model çerçevesinde ele alınan ve sivil bir inisiyatif olan Engelli Hakları Hareketleri ile sosyal politika ilişkisine bakıldığında; sosyal politikaların, genel bir perspektifle Batı dünyası çerçevesinde, özelde ise Avrupa'daki tarihsel gelişmeler ile Avrupa toplum modeli ve refah devletinin oluşum sürecinden ayrı düşünülemediği (Koray, 2007: 28) görülmektedir. Bu durum göz önüne alındığında, Avrupa eksenli Batı dünyasında engelliliğe yönelik gerçekleşen her değişimin sosyal politikaları da dönüştürdüğünü ve değişime zorladığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda nüfus içerisindeki engelli sayısının muhtelif sebeplerle artması, ihtiyaçlarının çeşitlenmesi ve bu ihtiyaçların geniş bir yelpazede konumlandırılması sosyal politikadaki değişimin yönünü belirlemektedir. Nitekim sosyal yardım ve transferlerden yararlanan kişi sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

Kuşkusuz ki temel engellilik türleri ve engellilik ekseninde ele alınabilecek ve adeta günümüzle özdeşleşen otizm, şizofreni, demans vb. birtakım hastalıklar engellilere yönelik sosyal politikaların çeşitlenmesinde rol oynamışlardır. Sosyal politikanın engellilere dair uygulama boyutu yasal düzenlemeler ile hayata geçebilmektedir. Bu bağlamda her geçen gün merkezi ve yerel yönetimlerin engellilere sunduğu hizmetler çeşitlenmekte ve artmaktadır. Dolayısıyla 21. yüzyıl ile birlikte sosyal modelden daha ileri bir düzeyde kurgulanan yeni model çerçevesinde sosyal politikaların nicel ve nitel olarak çeşitlenmesinin oldukça fazla payı olacağı açıktır.

Neticede, 20. yüzyılın sonlarına doğru engellilik anlayışının değişmesine sebep olan bireysel farkındalık ile sivil inisiyatif ve aktivizm; benzer bir başarıyı 21. yüzyılın gerektirdiği yeni ve daha öte bir engellilik anlayışı için de başarmaya adaydır.

SONUÇ

Engelliliğe yönelik akademik çalışmalar; kültürün engelliliğe dair teori ve politikaları nasıl şekillendirdiği, engellilik çalışmalarının engelli bireylerin hayatını nasıl ve ne yönde etkilediği, engellilik çalışmalarının disiplinler arası çalışmalardan nasıl etkilendiği gibi konulara açıklık getirmesi bakımından oldukça önemlidir. Literatürde engelliler ile ilgili çalışmalar; hukuk, turizm, erişebilirlik, eğitebilirlik, rehabilitasyon, engellileri eğiten kesimin iş yaşamındaki tükenmişlik vb. durumları gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu konuların yanı sıra daha az ele alınan engelliliğin tarihçesi, engelliliğe yönelik yaklaşımlar, söz konusu yaklaşımların kurumsal düzeydeki yansımaları gibi konular, günümüzde engelliliğe dair

güncel sorunların kavranması ve güncel sosyal politikaların geliştirilebilmesi açısından son derece önem arz etmekte olup; önemine binaen bu çalışmada konu edilmiştir.

Sanayi Devrimi'nden 21. yüzyıla Batı dünyasında engellilik konusunun ele alındığı bu çalışmada, söz konusu süreç içerisinde engellilere yönelik algı, tutum ve uygulamalar ile engelliler yararına yapılan çalışmalar, kurulan kurumlar ve meydana gelen hareketler ele alınmış, engellilere yönelik gelişmeler ve yaklaşımlar aktarılmıştır.

Bu bağlamda çalışmada engellilik yaklaşımları ile engellilere yönelik algı, tutum ve uygulamalar; Sanayi Devrimi ve Dünya Savaşları temel alınarak dönemsel düzeyde incelenmiştir. Ayrıca, engelliliğe dair yaşanan gelişmeler yaygın engellilik türlerine göre sınıflandırılarak, BM ve AB bağlamında değerlendirilmiştir. Engelli haklarının gelişiminde 20. yüzyıl modern engelli hareketlerinin önemli bir pay sahibi olması, Batı coğrafyasının ülkelerinden biri olan ABD'de yükselen engelli aktivizminin de konuya dahil edilmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda konu, dar anlamda Batı'da Sanayi Devrimi'nin meydana geldiği coğrafyada, geniş anlamda ABD'nin de dahil edilebileceği Batı kültürü içinde ele alınmıştır.

Engellilerin Batı tarihinin çok uzun bir kesitinde yok sayılmış, dışlanmış, sömürülmüş ve son derece insanlık dışı uygulamalara maruz kalmış oldukları görülmektedir. Bu tutum ve uygulamaların dönüşmeye başlaması ise; beklenenin aksine görece yakın tarihimizde, 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmeye başlamıştır. Ayrımcılığın engellilere yönelik boyutunun dikkatleri üzerine çekmesi de son yarım yüzyıllık dönemde gerçekleşmiş; bu geç fark edişte ayrımcılığa yönelik algının kademe kademe ilerleyişinin etkisi olmuştur. Geleneksel, tıbbi ve sosyal boyutlarıyla tasavvur edilen engelliliğin sosyal boyut içerisinde ele alınması tarihi bakımdan son derece geç gerçekleşmiştir. Bu gecikme gerisinde dönemin algı, tutum ve uygulamalarıyla mağdur edilmiş, zarar görmüş, sömürülmüş, dışlanmış ve hatta katledilmiş bir insan kitlesi bırakmıştır.

Sanayi Devrimi ve sanayi mantığı ile birlikte meydana gelen dramatik çalışma koşulları, engellilerin hayatını son derece zorlaştırmıştır. Modern sosyal politika anlayışından uzak bir anlayışla; "çalıştırma"nın engellilere yönelik bir devlet desteği olarak görüldüğü dönemler de var olmuştur. Savaşlar, yayılan sosyal Darwinizm fikri ve yaşanan soykırımlar, bir yandan işgücü olarak engelli nüfusa olan ihtiyacı arttırmış, diğer yandan da engelli nüfusun yok edilmesi ile sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, savaş gibi

sebeplerle gerçekleşen nüfus hareketleri, engellilere yönelik faaliyetlerin aksamasına sebep olmuştur. Sosyal bakımdan gerektiği gibi bir korumaya kavuşamayan engelliler, 20. yüzyılın sonlarına kadar, genellikle durumları ile alakasız bir şekilde, tecrit edici bir sınıflandırmaya maruz kalmışlardır.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı dünyasında engelliliğin modern sosyal politika çerçevesinde ele alınması sürecinde; “insan hakları ve engelli hakları” ile “ayrımcılığa karşı faaliyetler ve engellilere yönelik faaliyetler” birbirini tamamlayıcı nitelikte olmuştur. Sanayi Devrimi sonrasında günümüze kadar olan süreçte, engellilere yönelik gelişmeler bazen duraksama bazen geriye gidış şeklinde birtakım olumsuzluklarla kesintiye uğrasa da, son yarım yüzyılda modern engelli hareketlerinin de etkisiyle sürdürülebilir bir ilerleme kaydetmiştir. Engellilerin yararına yönelik yayınlanan bildirgeler, çıkarılan yasalar ve hukuki düzenlemelerin yanı sıra; açılan okullar, eğitim programları, yazılan kitaplar ve tasarlanan yardımcı araçlar engellileri kuşatıcı bir sosyal politika anlayışına doğru kat edilen yolun ilk gerçekçi sinyalleri olmuşlardır. 21. yüzyıl ile birlikte engelli haklarının insan hakları bağlamında daha ileri bir düzeye taşınmasının gerekliliği üzerinde durulmaya başlanmıştır. Kuşkusuz ki, bir bireyin kendisi için istediği her şeyi engelli bireyler için de istemesi yolunda atılacak her adım son derece kıymetlidir.

Engellilere insanca davranılması ve onların var olan imkân ve haklardan yararlandırılması, eğitim başta olmak üzere topluma entegre olmaları, dışlanmadan, değişik görevler verilerek topluma kazandırılmaları oldukça önemlidir. Engellilerin eğitimi, topluma kazandırılması, sosyal aktiviteleri, gelir getirici bir faaliyette bulunabilmeleri, bilgi iletişim teknolojilerinden faydalanılarak engelliliğe yönelik politikaların çeşitlendirilmesi ve benzeri sosyal politikaların ihtiyaç duyuldukça yenilenecek çağın engelli gereksinimlerine göre tasarlanması önem taşımaktadır.

Batı dünyası, engellilere yönelik farkındalık sahibi olabilme yönünde yaşadığı engelliliğin telafisini 21. yüzyılda hızla gerçekleştirmeyi, geçmişte zulüm görmüş tüm engellilerin insanlık torunu olan günümüz engellilerine karşı bir borç bilmelidir.

Kaynakça

- ASPB (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) (2014a), “Avrupa Birliği'nde Engellilere Yönelik Yasal Düzenlemeler”, [http://eyh.aile.gov.tr/mevzuat/uluslararası-mevzuat/11-avrupa-birliğinde-engellilere-yonelik-yasal-duzenlemeler], (17.07.2016).
- ASPB (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) (2014b), “Avrupa Birliği ve Engellilik”, [http://eyh.aile.gov.tr/mevzuat/uluslararası-mevzuat/14-avrupa-birliği-ve-engellilik], (17.07.2016).
- Akbulut, Süleyman (2012), “Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı”, *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, (Derleyenler: Kenan Çayır ve Müge Ayan-Ceylan), (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları), 149-162.
- Akçalı, Şeyda (2015), *Görme Engellilere Yönelik Tasarlanan Mekânların Erişilebilirlik Kapsamında İrdelenmesi: Görme Engelli Kütüphaneleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, FBE, İzmir.
- Atasü Topcuoğlu, Reyhan (2014), “1900-2000 Yılları Arasında Avusturya'da Engellilere Yönelik Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetler: Medikal Modelden Sosyal Modele Geçiş”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt 25, Sayı 2, 127-144.
- Aydın, Emet Aynur (2011), *Görme Engelli Üniversite Öğrencilerinin Bilgiye Erişim Sorunları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara.
- Barnes, Colin (2012), “Understanding the Social Model of Disability: Past, Present and Future,” *Routledge Handbook of Disability Studies*, (Ed: Alan Roulstone, Carol Thomas and Nick Watson), USA & Canada: Routledge, 12-29.
- Berkün, Sanem (2013), “Özürlüleri İstihdamında Ev Esaslı Tele Çalışma (Evde Tele Çalışma): Bursa İli Belediyelerinden Örnekler”, (Ankara: ÇASGEM Yayınları).
- Çapkın, Halit (2015), “Avrupa Birliği Politikaları Ekseninde Türkiye'de Engellilere Sunulan Özel Eğitim Hizmetleri”, [http://www.rehabilitasyon.com/action/makale/1/Avrupa_Birliği_Politikaları_Ekseninde_Türkiye39_de_Engellilere_Sunulan_Ozel_Egitim_Hizmetleri-9794], (10.07.2016).
- Çarkçı, Şule (2011), *Engellilerin Mesleki Eğitimi ve İstihdamı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul.
- Çelik, Elif (2016), “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu,” *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 219-246.
- Demirci Akyol, Esra (2013), “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları”, *Sosyal Politika Çalışmaları*, Yıl 13, Sayı 31, 33-47.
- Demirel, Fatih (2013), *Osmanlı'da Sağır-Dilsiz ve Âmaların Eğitimi: Dilsiz ve Âma Mektebi*, (İstanbul: İdel Kültür Yayıncılık).

European Council (2000), “Nice 7-10 December 2000”, [http://www.europarl.europa.eu/summits/nice1_en.htm#V], (18.07.2016).

Gökmen, Fatma (2007), “Türkiye’de Özürlü Haklarının Gelişimi”, *Özveri Dergisi*, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Cilt 4, Sayı 2, 1085-1106.

Heyer, Katharina (2015), “Rights Enabled: The Disability Revolution, from the US, to Germany and Japan, to the United Nations”, (USA: University of Michigan Press).

Jaeger, Paul T., Cynthia Ann Bowman (2005), “Understanding Disability: Inclusion”, Access, Diversity and Civil Rights, (USA: Praeger Publishers).

Kimberlin, Sara E. (2009), “Political Science Theory and Disability”, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 19, 26-43.

Kolat, Serkan (2009), *Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye’deki Yansımaları*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık ÖZÜDA, Ankara.

Koray, Meryem (2007), “Sosyal Politikanın Anlamı ve İşlevini Tartışmak...”, *Çalışma ve Toplum*, 2007/4, 19-56.

Kökkaya, Zeynep (2006), *Avrupa Birliği Yolunda Türkiye’de Özürlü İnsanların Ekonomik ve Sosyal Hakları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilgi Üniversitesi, SBE, İstanbul.

Köse, Hasan (2014), “Kronolojik Engelli Tarihi ve Eğitimi”, *Engelliler Eğitiminin Tarihsel Gelişimi*, (İstanbul: İstanbul MEB Yayınları), 56-100.

Kurt, Onur (2012), “Yetersizlik Türleri-I”, *Özel Gereksinimli Bireyler ve Bakım Hizmetleri*, (Derleyen: Elif Tekin-İftar) (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları), 22-45.

Leenen, David (2013), “Governing the Cripple(s)”, *The Imperfect Historian: Disability Histories in Europe*, (Ed: Sebastian Barsch, Anne Klein and Pieter Verstraete) Frankfurt: Peter Lang GmbH, 95-112.

Linton, Simi (1998), *Claiming Disability: Knowledge and Identity*, (New York: New York University Press).

Meşe, İlknur (2014), “Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Yıl 14, Sayı 33, 79-92.

Özgökçeler, Serhat ve Yusuf Alper (2010), “Özürlüler Kanunu’nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi”, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 33-54.

Pristley, Mark (2011), “Engellilik”, (Çev. O. Can Taştan), *Sosyal Politika: Kurumlar ve Uygulamalar*, (Ed: Pete Alcock, Margaret May and Karen Rowlingson), (Ankara: Siyasal Kitabevi), 521-530.

Roulstone, Alan and Simon Prideaux (2012), *Understanding Disability Policy*, (UK: The Policy Press and the Social Policy Association).

Sağlamtunç, Tülin (2010), “Görme Engelliler ve Kütüphanecilik Hizmetleri”, *Bilgi Dünyası*, Cilt 11, Sayı 1, 178-191.

UN (United Nations) News Centre (2008), "Landmark UN Treaty on Rights of Persons with Disabilities Enters into Force", <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=26554&Cr=disab&Cr1=#.V5CRXNJ974w>], (15.07.2016).

Whitfield, Peter (2008), *Batı Biliminde Dönüm Noktaları: Tarih Öncesi Dönemlerden Atom Çağına*, (Çev. Serdar Uslu), (İstanbul: Küre Yayınları).

Yazan, Ümit Meriç (1996), "Sosyolojik Açıdan Özürlüler", *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı 8, 269-281.

Zastrow, Charles (2013), *Sosyal Hizmete Giriş*, (Çev. Ed. Durdu Baran Çiftçi), (Ankara: Nika Yayınları).